

УКРАЇНСЬКЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ПІДТРИМЦІ СОЦІАЛЬНОЇ СТИЙКОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ¹

UKRAINIAN CIVIL SOCIETY IN SUPPORTING SOCIAL RESILIENCE UNDER WARTIME CONDITIONS

Стаття присвячена висвітленню ролі громадянського суспільства в Україні як фактору підтримки соціальної стійкості в умовах війни. Громадянське суспільство трактується в рамках сучасних концептуальних підходів як здебільшого неформалізовані мережі соціального активізму, представлені неурядовими організаціями, волонтерами й активними громадянами. Такий активізм не обмежується формальними критеріями, як-от членство в НУО, а радше пов'язаний із цінностями та практиками активного громадянства. Війна як екстремальний соціально-політичний фактор посилює цю неформалізовану природу національного громадянського суспільства: громадянський активізм значно розширив свій масштаб у різних формах залучення громадян. Досліджуються трансформації та адаптації українського громадянського суспільства до умов і викликів воєнного часу. У різних проявах і формах громадянського активізму та численних горизонтальних комунікаціях воєнного часу, як-от волонтерство та повсякденна солідарність, розвинувся новий соціальний досвід національної стійкості. Окреслюються різні рівні та прояви такої стійкості – від індивідуальних, локальних і низових до державних та інституційних. І українське громадянське суспільство залучене на всіх рівнях, забезпечує необхідний зв'язок між ними. Аргументується висновок про те, що саме громадянське суспільство з його горизонтальними солідарними відносинами стало ключовим агентом і авангардом національного опору й основним комунікативним ядром підтримки та відтворення соціальної стійкості в Україні. Навіть у воєнний час національне громадянське суспільство намагається підтримувати демократичні основи формування політики, отже, зберігати демократичну інституційну стійкість. І це є особливо важливим для повоєнної перспективи відновлення та розвитку країни.

Ключові слова: війна, громадянське суспільство, активне громадянство, соціальна адаптація, соціальна стійкість.

The article is devoted to examining the role of civil society in Ukraine as a factor in sustaining social resilience under conditions of war. Civil society is interpreted within contemporary conceptual approaches as predominantly informal networks of social activism, represented by non-governmental organizations, volunteers, and active citizens. Such activism is not confined to formal criteria, such as NGO membership, but is rather linked to the values and practices of active citizenship. War, as an extreme socio-political factor, has reinforced this informal nature of Ukraine's national civil society: civic activism has significantly expanded in scale through various forms of citizen engagement. The article explores the transformations and adaptations of Ukrainian civil society to the conditions and challenges of wartime. Within the diverse manifestations and formats of civic activism, and in the numerous horizontal communications of wartime – such as volunteering and everyday solidarity – a new social experience of national resilience has emerged. Different levels and dimensions of this resilience are outlined, ranging from individual, local, and grassroots to state and institutional. Ukrainian civil society is engaged at all levels, providing the essential link between them. The article argues that civil society, with its horizontal solidaristic relations, has become a key agent and vanguard of national resistance, as well as the primary communicative core for sustaining and reproducing social resilience in Ukraine. Even during wartime, national civil society seeks to uphold democratic foundations of policymaking, thereby preserving democratic institutional resilience. This is particularly crucial for the post-war prospects of recovery and development of the country.

Key words: war, civil society, active citizenship, social adaptation, social resilience.

УДК 316.4+355.1
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.77.1.10>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Степаненко В.П.
д.соціол.н., головний науковий співробітник
Інститут соціології Національної академії наук України
ORCID ID: 0000-0002-3623-0057

Актуальність. Повномасштабна війна принесла численні інституційні, політичні та соціокультурні виклики для України. Але в цій тривалій війні проявилася також надзвичайна стійкість усього українського суспільства та держави. Національне громадянське суспільство та громадянський активізм також трансформувалися та адаптувалися до умов воєнного часу.

Багато досліджень розглядають сприятливу роль організацій громадянського суспільства в різних випадках мирного врегулювання після внутрішніх громадянських війн і сучасних конфліктів у різних країнах. Але роль, яку громадянське суспільство може відіграти в обороні країни в ситуаціях міждержавної гібридної війни у XXI ст., залишається не досить дослідженою [3]. У цій перспективі громадянське суспільство України відіграє центральну роль у новому підході до «тотальної оборони», який виділяє своїм пріоритетом соціальну стійкість [6]. Розрізняючи наступальні й оборонні типи війни та відповідні форми стійкості під час війни, вітчизняна дослідниця О. Куценко зазначає, що «випадок України створює надзвичайне середовище для аналізу стійкості поза державно-керуваним військовим витриманням – натомість зосереджуючись на ролі громадянського суспіль-

ство може відіграти в обороні країни в ситуаціях міждержавної гібридної війни у XXI ст., залишається не досить дослідженою [3]. У цій перспективі громадянське суспільство України відіграє центральну роль у новому підході до «тотальної оборони», який виділяє своїм пріоритетом соціальну стійкість [6]. Розрізняючи наступальні й оборонні типи війни та відповідні форми стійкості під час війни, вітчизняна дослідниця О. Куценко зазначає, що «випадок України створює надзвичайне середовище для аналізу стійкості поза державно-керуваним військовим витриманням – натомість зосереджуючись на ролі громадянського суспіль-

¹ Стаття підготовлена завдяки фінансуванню за напрямом «Підтримка пріоритетних для держави наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок» бюджетної програми КПКВК 6541230. Наукова робота «Національна стійкість України під час російсько-української війни: суспільні конфігурації».

ства, адаптивного врядування та культурного спротиву в підтримці боротьби за суверенітет» [8, с. 2].

Ця стаття ставить на меті показати, що саме громадянське суспільство, представлене мережами неурядових організацій, волонтерами й активними громадянами, стало ключовим інституціональним агентом, авангардом національного опору й основним комунікативним ядром формування, підтримки та відтворення соціально-психологічної стійкості в Україні. У різних проявах і форматах громадянського активізму та численних горизонтальних повсякденних комунікаціях воєнного часу, як-от волонтерство, взаємодопомога й солідарність, розвинувся новий соціальний досвід національної стійкості. І це є важливим соціально-психологічним ресурсом українського суспільства в цій війні й у повоєнній перспективі.

Виклад основного матеріалу. У цьому тексті терміни «громадянський активізм», «громадянська залученість» і «громадянське суспільство» будуть використовуватись переважно як взаємозамінні синоніми у форматі сучасного неформалізованого підходу до розуміння громадянського суспільства [11]. Останнє не обмежується формальними критеріями, як-от членство в НУО, а радше пов'язане із цінностями та практиками активного громадянства. У деякому сенсі цей підхід може бути застосований до багатьох сучасних форм громадянського активізму. Але в Україні концепція неформалізованого громадянського суспільства (переважно заснованого на мережах довіри) працює особливо ефективно, що підтверджується багатьма дослідниками [5; 10; 16]. Також варто зазначити, що така «вільна» природа українського громадянського суспільства історично відповідає ширшому контексту соціальної організації спільноти, що переважно вибудовується з низового рівня в Україні. У цих термінах ця війна є не лише геополітичним зіткненням між автократією та демократією, але й конфліктом між різними типами організації соціального життя [1]: ієрархічно організованою суспільною системою в російському випадку проти переважно горизонтально організованої в Україні.

Війна як екстремальний соціально-політичний фактор посилила цю неформалізовану природу національного громадянського суспільства: громадянський активізм значно розширив свій масштаб у різних формах залучення громадян. Відправним пунктом у дослідженні українського громадянського суспільства та його ресурсу стійкості під час війни є питання: чи була висока хвиля громадянського активізму багатьох українців, особливо в перший період війни у 2022–2023 рр., ефектом «згуртування навколо прапора», чи це результат тридцятирічної траєкторії соціальних і ціннісних трансформацій у формуванні української громадянської нації? Відповідь – і те, й інше. Аналіз соціологічної динаміки підтверджує цю трансформацію в розвитку країни [2]. Водночас повномасштабна війна стала каталізатором прискорення консолідації української громадянської нації. Цей розвиток

становить необхідну основу для громадянського активізму та національної стійкості у війні. Багато сучасних досліджень вказують на міцний і позитивний прямий зв'язок між психологічною стійкістю та громадянською залученістю, орієнтованою на надзвичайні ситуації [4]. Але український випадок громадянської залученості та стійкості під час війни має також свої особливості.

Адже не буде перебільшенням сказати, що сучасна українська держава не з'явилася б у 1991 р. без залученості національного громадянського суспільства – патріотичних і соціально активних громадян, не обов'язково формальних членів НУО. Громадянське суспільство виступало головним рушієм і актором усіх національних протестних рухів та історичних Майданів. Отже, в Україні громадянський активізм став потужним фактором формування нової колективної ідентичності та навчання громадян навичок самоорганізації.

Але не лише громадянське суспільство сприяло формуванню нової колективної ідентичності в Україні, правильно і зворотнє – зростання та зміцнення цієї ідентичності допомогло консолідувати громадянське суспільство та дозволило йому діяти більш згуртовано із часом. Частина цієї ідентичності була пов'язана із цінностями мобілізації знизу та горизонтальної співпраці. Обидва ці аспекти були присутні під час Євромайдану 2013–2014 рр., що включала переважно горизонтальні, здебільшого неформальні комунікативні й інтерактивні мережі солідарності та засновані на спільних цінностях особистої відповідальної залученості та взаємної довіри.

Повномасштабне російське військове вторгнення та війна посилили суспільну солідарність і патріотичну консолідацію в Україні, особливо в період від початку 2022 р. до середини 2023 р. Панівне та спільне значення української національно-громадянської ідентичності стало одним із ключових факторів стійкості українського суспільства перед російською агресією. Згідно з моніторинговими даними Інституту соціології НАН України, у липні 2022 р. – за чотири місяці після початку повномасштабної війни – рівень спільної національно-громадянської ідентичності зріс із 62,6 до майже 85%. Ця тенденція зберігалася у 2023 р.: моніторингове опитування, проведене через шістнадцять місяців війни, зафіксувало результат, близький до 80%, тоді як в опитуванні, проведеному влітку 2024 р., 75,2% респондентів визначили українське громадянство як основну форму самоідентифікації [2, с. 47].

Народний опір вторгненню також значно активізував громадянський активізм і практики відповідального громадянства на низовому рівні у країні. Це нагадувало феномен Майдану з його щоденними практиками самоорганізації, солідарності, взаємодопомоги, пожертв для армії та волонтерства від НУО, звичайних громадян і бізнесу. Популярний слоган волонтерських спільнот

«Хто, як не ми?» став панівною ціннісною орієнтацією в повсякденних практиках громадянського активізму, солідарності та пожертв для багатьох громадян, які формально не належать до жодної НУО, місцевих влад і соціально відповідального бізнесу [11]. Війна стала випробуванням, яке дало остаточну відповідь на тривалі теоретичні дебати щодо того, чи було українське громадянське суспільство слабким, чи сильним. Нове питання полягає радше в тому, як і в яких саме аспектах це громадянське суспільство є сильним. Експерти, що аналізують розвиток громадянського суспільства після Євромайдану 2013–2014 рр., вказують на «його здатність швидко адаптуватися до нових викликів, організовуватися в нових формах, більш адекватних для виконання нових функцій, і підвищувати свою незалежність як у плані джерел фінансування, так і в питаннях порядку денного» [5, с. 6]. У багатьох дослідницьких звітах здатність до швидкої адаптації та подальшого розвитку вважається однією з основних характеристик стійкості [8]. І українське громадянське суспільство це продемонструвало. У такому разі також можна говорити про різні рівні та прояви стійкості – від особистих і низових до державних та інституційних. Українське громадянське суспільство залучене на обох рівнях, забезпечує необхідний зв'язок між ними.

Війна не усунула прагматичні міркування різних політичних акторів. Але вона принесла потужну емоційну та моральну мотивацію для зміцнення національної консолідації у країні. Патріотизм, громадянський активізм, солідарність і відповідальність, які раніше формувалися та накопичувалися під час Євромайдану, знову були артикульовані як життєво важливі громадянські чесноти й імперативи національного виживання з початком повномасштабної війни. Масовий громадянський активізм у його різних формах, як-от особиста участь у бойових діях або підрозділах територіальної оборони, допомога та пожертви для армії та біженців, донорство крові для поранених, місцева самоорганізація в міських кварталах і місцевих громадах для вирішення повсякденних питань, загострених війною, не лише перевищили формальні межі НУО та волонтерських мереж. Це також було переконливим соціальним і ціннісно орієнтованим проявом усвідомлення багатьма людьми своєї ідентифікації з нацією та належності до країни.

К. Зарембо й Е. Мартін розвивають цю ціннісно орієнтовану позицію у своєму аналізі «діяльності, подібної до громадянського суспільства в Україні (формальної, але особливо неформальної, орієнтованої на членство, але особливо на дії)» у воєнний час, стверджують, що ця активність «пов'язана з виникненням почуття спільної відповідальності» в Україні [16]. Подібний аргумент розвиває П. Штомпка [13], який вказує на таку «світлу сторону» трагедії війни, як «спалах мобілізації відповідального громадянства та громадянського суспільства» в Україні. Розуміючи відповідальне

громадянство як «готовність активно захищати права інших членів політичної спільноти і загалом сприяти її спільним інтересам» і «бути готовим до волонтерської участі у громадській службі, коли виникає потреба», він стверджує, що українці пройшли цей тест у війні [13]. Ці прояви суспільної відповідальності людей також є важливим аспектом інституціоналізації та подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні.

Повномасштабне вторгнення дало поштовх широкому залученню українців до різних громадянських ініціатив, пов'язаних із волонтерством і громадським життям. Масовий громадянський активізм у його різних формах, як-от особиста участь у бойових діях або підрозділах територіальної оборони, допомога та/або пожертви для армії та біженців, донорство крові для поранених, місцева самоорганізація в міських кварталах і місцевих громадах для вирішення повсякденних питань, загострених війною, перевищили формальні межі НУО та волонтерських мереж. Помітне зростання громадянського та філантропічного активізму в Україні під час війни також відображено в результатах Світового індексу благодійності, де Україна піднялася з 81-ї позиції у 2017 р. до 2-ї позиції у 2023 р. І країна зафіксувала найбільше у світі річне зростання індексу у 2022 р. [15].

Від початку повномасштабного вторгнення громадянський активізм трансформувався та поширився на нові сфери, що відповідають викликам, пов'язаним із війною. Лише чверть організацій громадянського суспільства та благодійних фондів продовжили свою діяльність у звичних сферах, тоді як 19% організацій переорієнтували свою діяльність на нові виклики, а більшість (56%) організацій громадянського суспільства (далі – ОГС) і благодійних фондів поєднували пріоритети довоєнної роботи з новими напрямками [14]. У цей період основними пріоритетними сферами діяльності для організацій громадянського суспільства та благодійних фондів були допомога армії та ветеранам і підтримка жертв війни та внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) (табл. 1). Якщо до повномасштабного вторгнення приблизно 22% ОГС зосереджувалися на допомозі армії та ветеранам як пріоритетній діяльності, після вторгнення ця цифра майже подвоїлася, досягнувши 43%. Новостворені ОГС також висловили намір зосередити свої зусилля насамперед на цих сферах.

Хоча різні форми громадянського активізму, зокрема й допомога українській армії та жертвам вторгнення, часто спостерігаються поза формальними організаційними структурами, діяльність ОГС також зосереджена переважно на гуманітарній допомозі, інформаційній підтримці та зборі коштів для потреб армії та ВПО. Незважаючи на багато труднощів і нових викликів, зокрема й фізичну безпеку персоналу та майна організацій, більшість (майже 88%) ОГС зуміли зберегти свій персонал і стійкість, адаптувати свою діяльність до викликів воєнного часу. Більшість українських

Основні сфери діяльності ОГС і благодійних фондів до та після початку повномасштабного вторгнення у 2022 р. (можливі множинні відповіді), % (Джерело: Ukrainian civil society, 2023 [14])

Сфера діяльності	До вторгнення (n = 1 003)	Після вторгнення (n = 1 003 + новостворені, n = 516)
Підтримка армії та ветеранів	21,9	43,2
Допомога жертвам війни та переміщеним особам	17,5	43,2
Культура і спорт, туризм	36,0	27,2
Освіта	21,9	23,8
Правова підтримка	17,1	14,7
Захист прав людини	15,2	13,3
Допомога вразливим групам, людям з особливими потребами	11,5	12,0
Екологія	14,7	10,3
Соціальне підприємництво	10,7	8,4
Наукові й аналітичні дослідження, консультування	9,8	7,9

ОГС (приблизно 82%) також зуміли підтримувати комунікацію зі своїми цільовими аудиторіями під час війни [14]. Окрім того, мережі, зосереджені на громадянському активізмі, значно розширилися та зросли, часто стаючи більш неформальними та спонтанними у процесі. Найпоширенішим форматом нових громадянських ініціатив, які швидко виникли та поширилися по всій країні після вторгнення, було створення гуманітарних і волонтерських штабів і організаційних хабів на місцевому рівні, які координують зусилля активістів, місцевих влад і бізнесу у задоволенні потреб людей, постраждалих від війни, літніх людей і вразливих груп, а також у зборі коштів для армії. Отже, повномасштабна війна стала драматичним і трагічним, але водночас вирішальним випробуванням, що підтвердило стійкість українського громадянського суспільства та його здатність швидко адаптуватися перед лицем серйозних викликів. Адже здатність до змін, гнучкість мереж громадянського суспільства в долати викликів – це також важлива характеристика його стійкості. Ця гнучкість, імовірно, перейде в післявоєнну фазу та буде перенесена на інші сфери, як-от боротьба з високорівневою корупцією чи наполягання на системних реформах.

Здається природним, що у воєнний час, під час екзистенційної загрози нації, громадянський активізм в Україні зосередився насамперед на захисті держави та допомозі армії та людям, постраждалим від війни. Увесь спектр публічної політики та громадянського активізму, пов'язаного з лобіюванням і просуванням реформаторського порядку денного, скоротився в цей період. На думку самих представників ОГС, види діяльності, пов'язані з реформаторським порядком денним, як-от «виявлення корупційних порушень, контроль влади», «розвиток демократії та громадянського суспільства», «реформа правоохоронних органів», «співпраця з НАТО, узгодження системи закупівель зі стандартами НАТО», є в цей

період менш актуальними, ніж допомога армії та щоденні потреби людей у воєнний час [14]. Тема реформ загалом залишається на узбіччі публічного та медійного дискурсу в Україні під час війни. Однак такі питання, як корупція, соціальна справедливість у процесах військової мобілізації, виклики контролю кордонів, крадіжка гуманітарної допомоги, призначеної для військових потреб, і шахрайство груп, що видають себе за благодійні та волонтерські організації, порушуються та обговорюються в медіа та соціальних мережах. Суспільна увага до цих питань і критика влади почали зростати з кінця 2023 р.

Громадянські активісти та представники ОГС також вважають, що громадянське суспільство повинно відігравати активну роль у післявоєнній відбудові країни, беручи участь у різних ініціативах, зосереджених на економічному відновленні, соціально-гуманітарному відродженні й інституційній модернізації України. Опитування щодо ініціатив відновлення в Україні, проведене серед представників виконавчої влади, місцевих урядів і громадянського суспільства у квітні – травні 2023 р., показало, що роль ОГС у відновленні є вирішальною. Громадянські організації залучені майже до всіх сфер відновлення, від реконструкції будівель та інфраструктури до реабілітації ветеранів і надання експертної підтримки національним і місцевим владам у процесі відновлення [12]. Згідно з результатами опитування, деякі потреби, як-от допомога людям у ремонті та відбудові їхніх домівок, вирішувалися ОГС значно швидше, ніж державою. Роль ОГС також вважається ключовою в аналізі й адвокації екологічного відновлення України. Громадянське суспільство також може відігравати вирішальну роль у просуванні відкритих державних даних [12].

У воєнний час найефективніші моделі стійкої співпраці були розроблені на місцевому рівні у країні. Реформа децентралізації – за оцінками експертів і донорів, одне з найуспішніших досяг-

нень постмайданного періоду – відкрила нові можливості для партнерства між низовим громадянським суспільством і місцевим самоврядуванням, сприяла залученню місцевих громад і просуванню мережевого підходу до відносин між громадянами та державою [7; 9]. Той факт, що об'єднані громади мали більше ресурсів у своєму розпорядженні внаслідок децентралізації, сприяв як розвитку експертизи та навичок ухвалення рішень, так і залученню акторів громадянського суспільства до планування та реалізації проєктів, пов'язаних із громадами. Це створило мережі, які можна було використати в умовах повномасштабної війни для управління викликами, що виникали через (тимчасову) окупацію російськими силами, приплив ВПО або втрату інфраструктури й інших критичних ресурсів.

Висновки. Громадянське суспільство з його горизонтальними солідарними відносинами стало ключовим агентом і авангардом національного опору й основним комунікативним ядром підтримки та відтворення соціальної стійкості в Україні. Можна говорити про різні рівні та прояви такої стійкості – від особистих і низових до державних та інституційних. І українське громадянське суспільство залучене на обох рівнях, забезпечує необхідний зв'язок між ними.

У новітній історії України національне громадянське суспільство традиційно було головною протиположністю авторитарних політичних тенденцій. Але у воєнний час конфігурація влади між державою та громадянським суспільством і весь політичний процес трансформувалися у форму командно-адміністративного управління, у якій пріоритет віддається національній безпеці, обороні та потребам армії. Це дозволяє державній бюрократії ухвалювати більшість рішень без дотримання звичайних процедур обговорення та консультацій. Простір і функціональність демократії в умовах воєнного стану об'єктивно скорочуються.

І в цьому плані є деякі тривожні тенденції. Це, зокрема, через монополізацію владою інформаційної політики та виключення з медійної сфери, зокрема загальнонаціональної телемережі, інших демократичних проукраїнських каналів. Це призводить до блокування справедливої критики та до браку комунікації із суспільством у відповідях на багато складних питань, пов'язаних із підготовкою до війни, корупцією та іншими проблемами.

Проте навіть у воєнний час національне громадянське суспільство намагається підтримувати та розвивати рамки демократичного формування політики, що передбачають активну залученість громадян. Громадянські активісти намагаються зберігати свої дорадчі позиції в різних громадських радах, раніше та новостворених при центральних і місцевих виконавчих органах влади. Нинішнє успішне партнерство громадянських активістів і місцевої влади також є перспективним. Отже, українське громадянське суспільство намагається зберігати демократичну інституційну стійкість

навіть у воєнний час. І це є особливо важливим для повоєнної перспективи відновлення та розвитку країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гайоз Н., Степаненко В. Соціальна організація війни: українське та російське суспільства, мобілізовані на війну. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2025. № 2. С. 30–58. <https://doi.org/10.15407/sociology2025.02.30>
2. Степаненко В. Соціологічні дослідження поточного стану та динаміки солідарних суспільних взаємодій під час війни. *Вісник Національної академії наук України*. 2025. № 5. С. 45–53. <https://doi.org/10.15407/visn2025.05.045>
3. Степаненко В., Шевчук О. Соціальна самоорганізація як воєнний ресурс в Україні. *Габітус*. 2024. № 65. С. 18–24. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.65.2>
4. Blitstein-Mishor E. Rising strong: Does personal resilience drive civic engagement during disasters? *Emergency Care Medicine*. 2024. № 1 (4). Р. 396–410. <https://doi.org/10.3390/ecm1040039>
5. Burlyuk O., Shapovalova N., Zarembo K. Introduction to the special issue. Civil society in Ukraine: Building on the Euromaidan legacy. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. 2017. № 3 (3). Р. 1–22. <https://doi.org/10.18523/kmlpj119977.2017-3.1-22>
6. Fedinec C. The Ukrainian Civil Volunteer Movement during Wartime (2014–2022). *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion (The Russia-Ukraine War, Volume One)* / ed. by B. Madlovics, B. Magyar. Budapest : CEU Press, 2023. Р. 331–352.
7. Keudel O., Huss O. National security in local hands? How local authorities contribute to Ukraine's resilience. *PONARS Eurasia Policy Memo*. 2023, January. № 825. URL: https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/2023/02/Pepm825_Keudel-Huss_Jan2023.pdf
8. Kutsenko O. Resilience under fire: navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2025. № 38 (1). Р. 1–10. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2465177>
9. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A. et al. Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*. 2023. № 1 (20). <https://doi.org/10.1111/gove.12827>
10. Stepanenko V. Ukraine's revolution as de-institutionalization of the post-Soviet order. *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and hopes* / V. Stepanenko, Y. Pylynskyi (Eds.). Bern : Peter Lang, 2015. Р. 29–46.
11. Stepanenko V., Stewart S. "Who, if not us?": Civic activism and defence in wartime Ukraine. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2025. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2467214>
12. Study of recovery initiatives in Ukraine. Completed by the Kyiv International Institute of Sociology. 2023.
13. Sztompka P. The bright side of a tragedy: On the unintended and unanticipated consequences of the barbaric aggression. *Соціологія: Теорія, Методи, Маркетинг*. 2023. № 1. С. 6–9.

14. Ukrainian civil society under the war. Report by the Kyiv International Institute of Sociology. 2023. URL: <https://ednannia.ua/attachments/article/12447/Ukrainian%20civil%20society%20under%20the%20war.pdf>.

15. World Giving Index 2023. Global trends in generosity. 2023. URL: <https://www.cafonline.org/docs/default-source/updated-pdfs-for-the-new-website/world-giving-index-2023.pdf>

16. Zarembo K., Martin E. Civil society and sense of community in Ukraine: From democracy to action. *European Societies*. 2023. P. 1–27. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2185652>

Стаття надійшла у редакцію: 09.09.2025

Стаття прийнята: 18.09.2025

Опубліковано: 17.11.2025